

https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2025/04/Огляд-практики-ВС_січень-2025-березень-2025.docx.pdf (дата звернення: 01.05.2025)

6. Strand Lobben and Others v. Norway (заява № 37283/13): порушення статті 8 Конвенції. Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/strand-lobben-and-others-v-norway-zaiava-3728313-porusennia-statti-8-konvenciyi> (дата звернення: 01.05.2025)

Задерейко С. Ю.,
к.ю.н., доцент, професор кафедри
публічного та міжнародного права,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

ІНКЛЮЗІЯ ЯК ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У сучасних умовах розвитку правових систем дедалі більшої уваги набуває концепція інклюзії як комплексного принципу, що пронизує всі етапи функціонування державних інституцій, у тому числі систему кримінального судочинства. На відміну від вузького розуміння інклюзії як вимоги фізичної доступності або забезпечення спеціальних умов для участі окремих категорій осіб, інклюзія в кримінальному процесі має трактуватися як системна правова доктрина. Її мета – забезпечити реальну рівність усіх учасників кримінального провадження у доступі до правосуддя, незалежно від фізичного чи психічного стану, віку, гендерної ідентичності, національного або соціального походження, мовної приналежності, соціально-економічного статусу, правового становища або інших обставин, що можуть зумовлювати їхню вразливість [1].

У цьому розумінні інклюзія тісно пов'язана з фундаментальними засадами кримінального процесу, зокрема з принципами рівності сторін, змагальності, доступності правосуддя та ефективного захисту [2]. Застосування інклюзивного підходу означає, що формальна рівність не може бути єдиною метою; натомість система правосуддя повинна прагнути до змістовної рівності, яка визнає різний стартовий потенціал учасників процесу та компенсує структурні бар'єри, що перешкоджають реалізації їхніх прав [3].

Чинне кримінальне процесуальне законодавство України містить певні положення, що частково реалізують інклюзивний підхід. Зокрема, у статтях 55–56, присвячених правовому статусу потерпілого, передбачено можливість участі законних представників, а також гарантії, пов'язані з реалізацією процесуальних прав особи, яка зазнала шкоди від кримінального правопорушення. Статті 66–69 регламентують права та обов'язки свідка, включаючи забезпечення безпеки свідків у разі загрози їхньому життю або здоров'ю. Крім того, розділ XV КПК України містить спеціальні правила щодо участі неповнолітніх у кримінальному провадженні, передбачаючи обов'язкову участь педагога, психолога, а також особливий порядок допиту та інші процесуальні гарантії [4].

Проте ці норми є фрагментарними й не забезпечують цілісного підходу до участі у кримінальному процесі всіх категорій осіб, які потребують додаткових гарантій. Зокрема, не врегульовано належним чином участь осіб з інвалідністю, осіб із порушеннями когнітивного чи психічного розвитку, глухих, сліпих, німих, людей без документів або постійного місця проживання. Також бракує інструментів адаптації процесуальних документів до потреб осіб, які не володіють державною мовою або мають низький рівень правової грамотності. Відсутні законодавчі підстави для залучення процесуальних асистентів, сурдоперекладачів, спеціалістів з безбар'єрної комунікації чи психосоціальних фахівців [5].

Аналіз міжнародно-правових стандартів підтверджує необхідність глибокої трансформації національного кримінального процесу в напрямі інклюзії. Особливо

важливою у цьому контексті є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, зокрема її стаття 13, яка вимагає від держав-учасниць забезпечити ефективний доступ до правосуддя для осіб з інвалідністю «на рівні з іншими» особами, включно з належною підготовкою працівників правосуддя, зокрема поліції та персоналу пенітенціарних установ [6].

Юриспруденція Європейського суду з прав людини (jurisprudence of the European Court of Human Rights) також закріплює вимогу до держав забезпечувати фактичну, а не лише формальну рівність у доступі до правосуддя. У справі *Z.N. v. Hungary* Суд визнав порушення статті 6 Європейської конвенції з прав людини у зв'язку з тим, що глухонімій особі не було забезпечено переклад жестовою мовою під час допиту [7]. У справі *Alajos Kiss v. Hungary* Суд постановив, що обмеження процесуальних прав особи на підставі її психіатричного статусу є непропорційним, якщо не підтверджено, що вона не спроможна самотійно реалізовувати свої права [8]. Інші рішення, зокрема у справах *A.P., Garçon and Nicot v. France* або *Çam v. Turkey*, також свідчать про обов'язок держав забезпечити процесуальну справедливість, орієнтуючись на потреби особи [9].

Особливо вразливим у контексті інклюзивності є етап досудового розслідування. Саме на цьому етапі найбільше проявляються ризики повторної травматизації, порушення психологічної цілісності особи, а також нерівного процесуального становища. Особи, які постраждали від гендерно зумовленого насильства, сексуальних злочинів, домашнього насильства або торгівлі людьми, нерідко стикаються з агресивним або неетичним допитом, зневажанням їхніх емоційних станів, розголошенням конфіденційної інформації. У таких випадках делікатне проведення слідчих (розшукових) дій, залучення психолога, гарантування права на допит особою тієї ж статі є не просто побажанням, а імперативом, що випливає з принципу гуманності та гідності [10].

Не менш важливим напрямом інституціоналізації інклюзії є система правничої освіти. Формування в майбутніх юристів розуміння вразливості як чинника, що

впливає на процесуальну поведінку особи, потребує перегляду освітніх програм. До навчального процесу мають бути інтегровані модулі, присвячені адаптивному захисту, роботі з неповнолітніми, особами з ментальними або фізичними порушеннями, представниками національних меншин. Практичне значення мають навчальні симуляції, що моделюють ситуації, в яких юрист стикається з потребою забезпечити доступність правосуддя. Окрему роль відіграють тренінги з безбар'єрної комунікації, емпатичного слухання, культурної чутливості та дотримання принципів недискримінації [11].

У підсумку варто підкреслити, що інклюзія в кримінальному процесі є не лише вимогою міжнародного права чи правозахисною декларацією. Це – індикатор рівня розвитку правової системи як такої, її здатності забезпечити не формальну, а змістовну справедливість. Інклюзивність має проявлятися не лише в законодавстві, але й у практиці, в управлінських рішеннях, у професійній етиці правників, у способі організації судового простору [12].

Реалізація інклюзивного підходу потребує поєднання нормативних змін (зокрема внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо участі вразливих осіб), інституційного забезпечення (введення інституту процесуального асистента, сурдоперекладача, судового координатора з інклюзії), а також трансформації правової культури. Така трансформація передбачає визнання вразливості не як підстави для виключення з правового процесу, а як критерію, що вимагає спеціального, але рівного ставлення. Інклюзія, таким чином, постає не як побічна опція кримінального провадження, а як його органічна складова, що гарантує гідність, справедливість і рівність усім без винятку [13].

Список використаних джерел

1. Бойко Т. В. Забезпечення права на доступ до правосуддя: проблеми інклюзивності. *Право України*. 2020. № 5. С. 45–52.

2. Кармазін Я. М. Принципи кримінального процесуального права: навч. посіб. Київ: Алерта, 2019. 216 с.
3. Шостко О. Ю. Теоретичні основи змістовної рівності в кримінальному судочинстві. *Вісник прокуратури*. 2021. № 6. С. 20–28.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: офіц. текст станом на 01.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Савчин М. В. Гарантії прав вразливих осіб у кримінальному провадженні: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник України*. 2021. № 10. С. 30–35.
6. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. United Nations, 2006. URL: <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
7. European Court of Human Rights. *Z.H. v. Hungary*, no. 28973/11, Judgment of 8 November 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114109>
8. European Court of Human Rights. *Alajos Kiss v. Hungary*, no. 38832/06, Judgment of 20 May 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98798>
9. European Court of Human Rights. *A.P., Garçon and Nicot v. France*, nos. 79885/12, 52471/13 and 52596/13, Judgment of 6 April 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172913>
10. Гнатюк М. В. Ретравматизація в кримінальному процесі: проблеми та запобігання. *Адвокат*. 2020. № 4. С. 18–22.
11. Кузьменко А. С. Підготовка юристів до роботи з вразливими категоріями осіб: освітній аспект. *Юридична освіта і наука*. 2023. № 2. С. 55–61.
12. Попов І. А. Інклюзивність правосуддя як індикатор правової держави. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2022. Т. 3. С. 112–119.
13. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>